

SCIENCE
PROBLEMS.UZ

ISSN 2181-1342

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

**Ijtimoiy-gumanitar
fanlarning dolzarb
muammolari**

2-maxsus son
(5-jild)

2025

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**IJTIMOIIY-GUMANITAR FANLARNING
DOLZARB MUAMMOLARI**

№ S/2 (5) - 2025

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

TOSHKENT-2025

BOSH MUHARRIR:

Isanova Feruza Tulqinovna

TAHRIR HAY'ATI:

07.00.00- TARIX FANLARI:

Yuldashev Anvar Ergashevich – tarix fanlari doktori, siyosiy fanlar nomzodi, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Mavlanov Uktam Maxmasabirovich – tarix fanlari doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Xazratkulov Abror – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti.

Tursunov Ravshan Normuratovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Xolikulov Axmadjon Boymahammadovich – tarix fanlari doktori, O'zbekiston Milliy Universiteti;

Gabrielyan Sofya Ivanovna – tarix fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Milliy Universiteti.

Saidov Sarvar Atabullo o'g'li – katta ilmiy xodim, Imom Termiziy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazi, ilmiy tadqiqotlar bo'limi.

08.00.00- IQTISODIYOT FANLARI:

Karlibayeva Raya Xojabayevna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Nasirxodjayeva Dilafuz Sabitxanovna – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Ostonokulov Azamat Abdukarimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Toshkent moliya instituti;

Arabov Nurali Uralovich – iqtisodiyot fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Xudoyqulov Sadirdin Karimovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Azizov Sherzod O'ktamovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Bojxona instituti;

Xojayev Azizxon Saidaloxonovich – iqtisodiyot fanlari doktori, dotsent, Farg'ona politexnika instituti

Xolov Aktam Xatamovich – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Shadiyeva Dildora Xamidovna – iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b, Toshkent moliya instituti;

Shakarov Qulmat Ashirovich – iqtisodiyot fanlari

nomzodi, dotsent, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti

09.00.00- FALSAFA FANLARI:

Hakimov Nazar Hakimovich – falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Yaxshilikov Jo'raboy – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

G'aybullayev Otabek Muhammadiyevich – falsafa fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Saidova Kamola Uskanbayevna – falsafa fanlari doktori, "Tashkent International University of Education" xalqaro universiteti;

Hoshimxonov Mo'min – falsafa fanlari doktori, dotsent, Jizzax pedagogika instituti;

O'roqova Oysuluv Jamoliddinovna – falsafa fanlari doktori, dotsent, Andijon davlat tibbiyot instituti, Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasini mudiri;

Nosirxodjayeva Gulnora Abdukaxxarovna – falsafa fanlari nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Turdiyev Bexruz Sobirovich – falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent, Buxoro davlat universiteti.

10.00.00- FILOLOGIYA FANLARI:

Axmedov Oybek Saporbayevich – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ko'chimov Shuxrat Norqizilovich – filologiya fanlari doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hasanov Shavkat Ahadovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat universiteti;

Baxronova Dilrabo Keldiyorovna – filologiya fanlari doktori, professor, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Mirsanov G'aybullo Qulmurodovich – filologiya fanlari doktori, professor, Samarqand davlat chet tillar instituti;

Salaxutdinova Musharraf Isamutdinovna – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, Samarqand davlat universiteti;

Kuchkarov Raxman Urmanovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent v/b, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yunusov Mansur Abdullayevich – filologiya fanlari nomzodi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Saidov Ulugbek Aripovich – filologiya fanlari nomzodi, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi.

12.00.00- YURIDIK FANLAR:

Axmedshayeva Mavlyuda Axatovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna – yuridik fanlar doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Esanova Zamira Normurotovna – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasida xizmat ko'rsatgan yurist, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hamroqulov Bahodir Mamasharifovich – yuridik fanlar doktori, professor v.b., Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti;

Zulfiqorov Sherzod Xurramovich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti;

Xayitov Xushvaqt Saparbayevich – yuridik fanlar doktori, professor, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Asadov Shavkat G'aybullayevich – yuridik fanlar doktori, dotsent, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Davlat boshqaruvi akademiyasi;

Ergashev Ikrom Abdurasulovich – yuridik fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Utemuratov Maxmut Ajimuratovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Saydullayev Shaxzod Alixanovich – yuridik fanlar nomzodi, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Hakimov Komil Baxtiyarovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Yusupov Sardorbek Baxodirovich – yuridik fanlar doktori, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Amirov Zafar Aktamovich – yuridik fanlar doktori (PhD), O'zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi huzuridagi Sudyalar oliy maktabi;

Jo'rayev Sherzod Yuldashevich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Babadjanov Atabek Davronbekovich – yuridik fanlar nomzodi, dotsent, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Normatov Bekzod Akrom o'g'li — yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Rahmatov Elyor Jumaboyevich — yuridik fanlar nomzodi, Toshkent davlat yuridik universiteti;

13.00.00- PEDAGOGIKA FANLARI:

Xashimova Dildarxon Urinboyevna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat yuridik universiteti;

Ibragimova Gulnora Xavazmatovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti;

Zakirova Feruza Maxmudovna – pedagogika fanlari doktori, Toshkent axborot texnologiyalari universiteti huzuridagi pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tarmoq markazi;

Kayumova Nasiba Ashurovna – pedagogika fanlari doktori, professor, Qarshi davlat universiteti;

Taylanova Shoxida Zayniyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent;

Jumaniyozova Muhayyo Tojiyevna – pedagogika fanlari doktori, dotsent, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Ibraximov Sanjar Urunbayevich – pedagogika fanlari doktori, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti;

Javliyeva Shaxnoza Baxodirovna – pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti;

Bobomurotova Latofat Elmurodovna — pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), Samarqand davlat universiteti.

19.00.00- PSIXOLOGIYA FANLARI:

Karimova Vasila Mamanosirovna – psixologiya fanlari doktori, professor, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Hayitov Oybek Eshboyevich – Jismoniy tarbiya va sport bo'yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish instituti, psixologiya fanlari doktori, professor

Umarova Navbahor Shokirovna– psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti, Amaliy psixologiyasi kafedrasi mudiri;

Atabayeva Nargis Batirovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti;

Shamshetova Anjim Karamaddinovna – psixologiya fanlari doktori, dotsent, O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti;

Qodirov Obid Safarovich – psixologiya fanlari doktori (PhD), Samarkand viloyat IIB Tibbiyot bo‘limi psixologik xizmat boshlig‘i.

22.00.00- SOTSILOGIYA FANLARI:

Latipova Nodira Muxtarjanovna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O‘zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri;

Seitov Azamat Po‘latovich – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O‘zbekiston milliy universiteti;

Sodiqova Shohida Marxaboyevna – sotsiologiya fanlari doktori, professor, O‘zbekiston xalqaro islom akademiyasi.

23.00.00- SIYOSIY FANLAR

Nazarov Nasriddin Ataqulovich –siyosiy fanlar doktori, falsafa fanlari doktori, professor, Toshkent arxitektura qurilish instituti;

Bo‘tayeov Usmonjon Xayrullayevich –siyosiy fanlar doktori, dotsent, O‘zbekiston milliy universiteti kafedra mudiri.

OAK Ro‘yxati

Mazkur jurnal Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2022-yil 30-noyabrdagi 327/5-son qarori bilan tarix, iqtisodiyot, falsafa, filologiya, yuridik va pedagogika fanlari bo‘yicha ilmiy darajalar yuzasidan dissertatsiyalar asosiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM” mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).

MUNDARIJA

07.00.00 – TARIX FANLARI

<i>Vaxidov Suxrobjon</i> O‘ZBEKISTONDA ZIYORAT TURIZMINI RIVOJLANTIRISHDA ZIYORATGOHLARNING ROLI	10-14
<i>Mamatqulov Bekzod, Negmatova Dilafro‘z</i> O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA FARMATSEVTIKA SANOATINING RIVOJLANISHI: TARIXIY TAHLIL VA NATIJALAR (1991-2024 YILLAR)	15-20
<i>Esonov Ziyodbek Yuldashevich</i> FARG‘ONA VODIYSINING O‘RTA ASRLAR DAVRI KULOLCHILIK HUNARMANDCHILIGI TARIXIDAN	21-25
<i>Raxmatov Ramshod Raximovich</i> XX ASRNING BOSHLARIDA BUXORO VA TURKISTON IJTIMOYIY-IQTISODIY HAYOTIDA AFG‘ONISTON OMILI	26-30
<i>Abduraxmonov Adxamjon Soxodilla o‘g‘li</i> SOVETLAR DAVRIDA FARG‘ONA VODIYSI SHAHARLARIDA MADANIY HAYOT (Z. M. BOBUR NOMLI ISTIROHAT BOG‘I MISOLIDA)	31-37
<i>Ergashev Ahmad Abdug‘offorovich</i> PAXTAKOR-79 FOJIASI: O‘ZBEK FUTBOLINING SSSR OLIY LIGASIDAGI RIVOJLANISH TRAYEKTORIYASIGA TA‘SIRI (1979-1991)	38-44
<i>Ergashev Umar Kuziyevich</i> O‘ZBEKLARNING “QOVCHIN” URUG‘IGA DOIR MULOHAZALAR (QASHQADARYO VOHASI).....	45-49
<i>Bebitov Maqsud, Jo‘raqulova Mukambar</i> JALOLIDDIN RUMIY: TURKISTON VA ANADOLU O‘RTASIDAGI MA‘NAVIY KO‘PRIK	50-57

08.00.00 – IQTISODIYOT FANLARI

<i>Isayev Kobiljon Abdukodirovich</i> SANOAT KORXONALARIDA IQTISODIY INKLYUZIYA FAOLIYATINING IJTIMOIY-IQTISODIY SAMARADORLIGINI ANIQLASH USULLARI	58-69
<i>Амбарцумян Анастас Алексеевич</i> ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО УЗБЕКИСТАНА И РОССИИ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ	70-78
<i>Zokirjonov Muhammadsodiq, Mirzayeva Fotima</i> KAPITAL AKTIVNI VAHOLASH MODELI (CAPM)NING NAZARIY VA METODOLOGIK ASOSLARINI RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI	79-91
<i>Исламтдинова Дина Файзрахмановна</i> СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО – ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА В ОТРАСЛИ КОНЕВОДСТВА	92-98
<i>Jumayeva Guzal, Jumadullayeva Durdona</i> JAHONDA KORPORATIV BOSHQARUV TENDENSIYALARI VA O‘ZBEKISTON TAJRIBASI	99-105

<i>Rustamov Jamshed Boturjonovich</i> BIZNES-TA'LIMI XIZMATLARINI KO'RSATUVCHILARNING MARKETING FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	106-110
--	---------

09.00.00 – FALSAFA FANLARI

<i>Xolmirzaev Nodirjon Nizomjonovich</i> SHAHARSOZLIKDA ZAMONAVIYLIK VA MILLIYLIK MASALASI	111-114
<i>Mamanov Jamoliddin Abduraximovich</i> YOSHLARDA MILLIY IDENTIKLIKNI SAQLASHNING OMILLARI	115-123
<i>Eshpulatov Inoyat Saparovich</i> FAXRIDDIN ROZIYNING INSON FALSAFASI	124-128
<i>Fayziyev Xurshid Jumayevich</i> VOLTERNING DEISTIK MATERIALIZMI VA UNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	129-133
<i>Rustamaliyev Mirjalol Hayrullo o'g'li</i> BARQAROR RIVOJLANISHDA DAVLAT BOSHQARUVINING AXLOQIY VA FALSAFIY MUAMMOLARI	134-138
<i>Abdumalikov Abdulatif, Juraboyeva Dilmura</i> YANGI O'ZBEKISTONDA JAMIYAT, INSON VA TABIAT MUNOSABATLARINING UYG'UNLIGI	139-143

10.00.00 – FILOLOGIYA FANLARI

<i>Axmedov Oybek Saporbayevich</i> BOSHLANG'ICH TA'LIM INGLIZ TILI DARSLARIDA OG'ZAKI NUTQNI SHAKLLANTIRISH	144-152
<i>Алиева Эльвина, Расулова Дильбар</i> ТИПОЛОГИЯ КОНВЕРГЕНЦИИ В ЛИНГВИСТИКЕ	153-158
<i>Mirzayeva Kamola</i> “DEVONU LUG'ATIT TURK” ASARIDA KIYIM-KECHAK NOMLARI	159-164
<i>Abdullayev Akmal Amirovich</i> TOSHKENT VILOYATI ETNOTOPONIMLARINING SHAKLLANISHIDA ETNIK GURUHLAR MIGRATSIYASINING TA'SIRI	165-169
<i>Sayfullayeva Dilnoza Dilshod qizi</i> XUDOYBERDI TO'XTABOYEVNING “BESH BOLALI YIGITCHA” ROMANIDA MUALLIF BIOGRAFIYASI IFODASI	170-174
<i>Rahmonova Surayyo Ne'matovna</i> MERONIMLARNING GRAMMATIK VA STRUKTURAVIY XUSUSIYATLARI	175-179
<i>Чернова Наталья Васильевна</i> ОЦЕНКА И ДИАГНОСТИКА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ НЕЯЗЫКОВЫХ ВУЗОВ	180-184
<i>Abdusalomova Aziza Homidovna</i> SA'DIY SHEROZIY SHE'RIYATINING ANGLIYADAGI TARJIMALARIDA POETIK SHAKLNING USTUVORLIGI	185-192

<i>Morozova Anastasiya Vladimirovna</i> SEMANTIC AND PRAGMATIC ANALYSIS IN THE NAMES OF DINING ESTABLISHMENTS	193-196
<i>Murotaliyeva Maftuna Shukurullo qizi</i> P.D.JEYMSNING DETEKTIV ASARLARIDA INTERTEKSTUALLIK	197-200
<i>Ismatova Shaxnoza Axror qizi</i> DAVLAT RAHBARLARINING BAYRAM TABRIKLARI: LINGVISTIK, STILISTIK VA PRAGMATIK TAHLIL	201-205

12.00.00 – YURIDIK FANLAR

<i>Qayumov Zoir Ergashevich</i> O‘ZBEKISTONDA YURIDIK JAVOBGARLIKDAN OZOD QILISH INSTITUTI RIVOJLANISHINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	206-210
<i>Tajaliyev Ilyosbek</i> PIROTEKNIKA BUYUMLARINING QONUNGA XILOF MUOMALASINING UMUMIY TAVSIFI VA TURLARI	211-215
<i>Sanayev Botir</i> SUN‘IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHDA YETKAZILGAN ZARAR UCHUN YURIDIK JAVOBGARLIK MUAMMOLARI	216-221
<i>Alisherova Nozima Nizamidin qizi</i> PORA OLIH JINOYATLARINI KVALIFIKATSIYA QILISH MASALALARI	222-230
<i>Avezov Dilshod Sadulayevich</i> SPECIFIC FEATURES OF EARLY TERMINATION OF LOCAL DEPUTY POWERS ON OBJECTIVE GROUNDS	231-234
<i>Mirzayev G‘olibjon Halimovich</i> PROKURATURA ORGANLARI FAOLIYATI SAMARADORLIGINI BAHOLASH TUSHUNCHASI, AHAMIYATI VA ZARURATI	235-242

13.00.00 – PEDAGOGIKA FANLARI

<i>Zubaydullayev O‘ktam Raim o‘g‘li</i> BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI ART–PEDAGOGIKASI ASOSIDA KASBIY FAOLIYATGA TAYYORLASHDA ZAMONAVIY TA‘LIM TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI	243-248
<i>Turdimuratov Dilmurad Yuldashevich</i> JISMONIY TARBIYA MASHG‘ULOTLARI JARAYONIDA YUQORI SINF O‘QUVCHILARINING IRODAVIY SIFATLARINI SHAKLLANTIRISH.....	249-255
<i>Egamberdiyeva Zarina Oltiboyeva</i> GEOAXBOROT TEXNOLOGIYALAR FANINI O‘QITISHDA GAMIFIKATSIYA METODIKASINI QO‘LLAB TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI	256-260
<i>Abdiyev Jahongir Ruzibayevich,</i> INTELLEKTUAL QOBILIYATLARNI INOBATGA OLGAN HOLDA TALABALARNING ILMIY TADQIQOTCHILIK FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH	261-265
<i>Alimkulov Jamshid</i> BO‘LAJAK GEOGRAFIYA O‘QITUVCHILARINING LOYIHALASH KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI	266-272

Kurbanov Olim Esirgapovich

TARIX FANI MUTAXASSISLIGI MAGISTRATURA TALABALARINING TADQIQOT

KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH: TARIX VA ZAMONAVIYLIK 273-277

08.00.00-IQTISODIYOT FANLARI – ECONOMICAL SCIENCES

Received: 10 March 2025

Accepted: 15 March 2025

Published: 25 March 2025

Article / Original Paper

METHODS FOR DETERMINING THE SOCIO-ECONOMIC EFFECTIVENESS OF ECONOMIC INCLUSION ACTIVITIES IN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Isayev Kobiljon Abdukodirovich,

Associate Professor of the Department of

"World Economy and International Economic Relations"

E-mail: qobiliy.isaev@gmail.com

Abstract. Analysis of the activities of industrial enterprises with the participation of the blind, on the one hand, increases economic efficiency, and on the other hand, creates new views on the place and role of this group of people in society. In this regard, it is necessary to develop broad approaches from a social perspective when implementing policies aimed at ensuring the primacy of human dignity and interests in society. In this regard, this article presents scientific approaches aimed at determining the socio-economic efficiency of the activities of industrial enterprises with the participation of the blind, supporting their development and finding ways to achieve economic efficiency.

Keywords: labor productivity, labor market, efficiency, stock capacity, unemployment rate, diversification.

SANOAT KORXONALARIDA IQTISODIY INKLYUZIYA FAOLIYATINING IJTIMOY-IQTISODIY SAMARADORLIGINI ANIQLASH USULLARI

Isayev Kobiljon Abdukodirovich

"Jahon iqtisodiyoti va xalqaro iqtisodiy munosabatlar" kafedrasida dotsenti

Annotatsiya. Ko'zi ojizlar ishtirokidagi sanoat korxonalarida faoliyatini tahlil qilish, bir tomondan, iqtisodiy samaradorlikni oshirish, ikkinchi tomondan, ushbu insonlar guruhining jamiyatdagi o'rnini va roli haqida yangi qarashlarni yuzaga keltiradi. Bunda, jamiyatda inson qadri va uning manfaatlari ustuvorligini ta'minlashga qaratilgan siyosatlarini amalga oshirishda, ijtimoiy nuqtai nazardan keng yondashuvlar ishlab chiqish zarur. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqola ko'zi ojizlar ishtirokidagi sanoat korxonalarida faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini aniqlash, ularning rivojlanishini qo'llab-quvvatlash va iqtisodiy samaradorlikka erishish yo'llarini izlashga qaratilgan ilmiy yondashuvlarni taqdim etadi.

Kalit so'zlar: mehnat unumdorligi, mehnat bozori, samaradorlik, fond sig'imi, ishsizlik darajasi, diversifikatsiya.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V5SI2Y2025N09>

Kirish. Ko'zi ojizlar ishtirokidagi sanoat korxonalarida faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini aniqlashga qaratilgan tadqiqotlar, zamonaviy iqtisodiyotning inklyuziv rivojlanish tamoyillariga asoslangan holda, nafaqat ijtimoiy tenglikni ta'minlash, balki mamlakat iqtisodiyoti barqaror o'sishini qo'llab-quvvatlash maqsadlariga ham xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasi, davlat siyosatining markazida inson huquqlari va imkoniyati cheklangan shaxslar, jumladan, ko'zi ojizlarning jamiyatdagi faol ishtirokini ta'minlashni qo'ygan holda, bu qatlamga imkoniyatlar yaratishda keng ko'lamlari chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Ushbu sohada ilg'or tajribalarni tatbiq etish, ko'zi ojizlar uchun yangi ish o'rinlari

yaratish va ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikni oshirishda innovatsion yondashuvlar zarurati ortib bormoqda.

Zamonaviy iqtisodiyot keng biznes imkoniyatlarini taqdim etishi, shuningdek, uning yangi shakllari va yo'nalishlari bilan kengayib borishi, shu bilan birga, amalda biznes yuritishning mavjud imkoniyatlari va omillaridan to'la foydalanilmaslik holatlarida iqtisodiy rivojlanishning barcha salohiyatlaridan foydalanilmay kelinayotganligi sababli mazkur sohada yangidan-yangi tadqiqotlarni olib borish, mavjud resurslar, imkoniyatlar va salohiyatlardan samarali foydalanishda ilg'or xorij tajribalarini keng tatbiq etish asosida bu borada yangi yondashuvlar va yechimlar ishlab chiqish zaruriyatini ham keltirib chiqarmoqda.

Adabiyotlar sharhi va metodologiya. Ko'zi ojiz insonlarning ish bilan bandligini ta'minlash, axborot kommunikatsion texnologiyalari ko'nikmalarini shakllantirish, jamiyatdagi mavqeyini oshirish va ularni ijtimoiy-iqtisodiy jarayonlarga moslashtirish kabi masalalar xorijlik iqtisodchi-olimlar tomonidan Bell E.C., Bates-Harris C., Klaus R, Shiri A., Kyle R., Richard L., Jacob W., Brown T.A., Moore M.T. chuqur o'rganilgan[1].

Yaqin xorijlik olimlardan Fedoseyeva V.A., Noviskiy N.I., Gornostay L.Ch., Goryushkin A.A., Begentayev M.M., Kalendareva S.G., Smirных S.N., Andreyeva Ye.I., Gorshkova I.D., Kovalevskaya A.S., Rojdestvenskaya N.V., Boguslavskaya S.B., Bobrova O.S. kabilarning ilmiy ishlarida korxonalar iqtisodiyoti va uning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini ta'minlash, shu jumladan, bandlikni oshirish va unda imkoniyati cheklanganlarni, xususan, ko'zi ojiz insonlarni jalb etish bilan bog'liq masalalar tadqiq etilgan[2].

O'zbekistonda sanoat korxonalarini faoliyati va ular samaradorligini nazariy-uslubiy masalalari, tasnifiy jihatlari, rivojlanish asoslari va muammolari, shuningdek, ularning nogironlar, jumladan, ko'zi ojizlar bandligini ta'minlashdagi ishtirokiga oid ayrim masalalari o'zbek iqtisodchi-olimlar Mustafakulov Sh., Xotamov I., Isakov M., Abduvaliyev A., Jiyanov U., Raximberdiyev O.F., Egamberdiyeva M.Sh., Ulashev I.O., Atamuradov Sh.A., Muratov R.S., Djalalova I.A., Oripov S.Sh., Xolmatov N.B., Imomova N.A. [3], larning ilmiy tadqiqotlarida muayyan darajada yoritilgan.

Biroq, global taraqqiyot va o'zgarishlar davrida xalqaro integratsiya va jamiyat ijtimoiy farovonlikni ta'minlash yo'lidagi hamkorliklar tarkibida nogironlar, xususan, ko'zi ojiz insonlarning bandligi va iqtisodiy faolligini oshirish borasidagi ilmiy-tadqiqotlar, munosabatlar va yutuqlarning ortib borayotganligi sharoitida O'zbekistonning ushbu yo'nalishdagi amalga oshirayotgan islohotlariga yangicha mazmun olib kirish, jumladan, sharoitida ko'zi ojizlar ishtirokidagi sanoat korxonalarini, xususiy tadbirkorlik faoliyatini faol tashkil etish, ularning iqtisodiyotdagi rolini oshirish, milliy va xalqaro raqobatbardoshligini ta'minlash hamda samaradorligini baholash va oshirish bilan bog'liq masalalar yechimini topish sohadagi eng dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Zero, ushbu maqsadga erishishda, avvalam bor, ilmiy-tadqiqotlar olib borish tizimini shakllantirish muhim ahamiyat etmoqda. Binobarin, O'zbekistonning o'tgan istiqbol yillari davomida aynan ko'zi ojiz insonlar ishtirokidagi sanoat korxonalarini faoliyati samaradorligini oshirishda doir alohida, tizimli va keng ko'lamli ilmiy-tadqiqot ishlarining olib borilmaganligi bu borada o'z yechimini kutib turgan muammolar hali talaygina ekanligini ko'rsatmoqda.

Maqolada tizimli tahlil va yondashuv, nazariy mushohada, mantiqiy va tarkibiy tahlil qilish, induksiya, deduksiya, statistik guruhlashtirish va umumlashtirish, ekspert baholash va prognozlashtirish, o'zaro va qiyosiy taqqoslash matematik hisoblash usullaridan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Respublikamiz Prezidenti Sh.Mirziyoyevning “Global Janub ovozi” onlayn-sammitidagi nutqida ta’kidlaganlaridek, jahon hamjamiyati turli qarama-qarshilik va ziddiyatlarning keskinlashuvi hamda iqtisodiy inqirozning salbiy oqibatlariga duch kelayotgan bugungi kunda “Taraqqiyot strategiyamizning asosiy mazmuni – qonun ustuvorligi va inson kapitalini rivojlantirish, adolatli va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishdan iboratdir. Biz o‘z oldimizga yaqin kelajakda inklyuziv va barqaror iqtisodiy o‘shni ta‘minlash, mamlakatimizda kambag‘allikni ikki barobarga qisqartirish kabi katta rejalarni qo‘yganmiz” [4.].

Ushbu maqsadda mamlakatda inklyuziv va barqaror iqtisodiy o‘shni ta‘minlash yo‘lida inklyuziv biznesni rivojlantirish davlatimiz siyosatining markazida eng ulug‘ maqsad va vazifa etib belgilangan inson qadri va uning manfaatlarini amalga oshirishga qaratilgan Yangi O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli izchil islohotlarning muhim va ajralmas yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ushbu tamoyilga asoslanib, O‘zbekiston Respublikasi mamlakatdagi barcha imkoniyati cheklanganlarni ijtimoiy-iqtisodiy hayotning muhim va faol ishtirokchisi va bo‘g‘iniga aylantirishga qaratilgan bir qator chora-tadbirlarni amalga oshirib kelmoqda. Jumladan, imkoniyati cheklanganlarni davlat tomonidan keng qo‘llab-quvvatlash, ularga tadbirkorlik faoliyatini olib borishlarida qulaylik va imtiyozlar taqdim etish, ta‘lim olish jarayonida alohida imtiyoz va imkoniyatlar yaratish, maqsadli davlat dasturlari asosida uy-joylar bilan bepul ta‘minlash, davolanish, moddiy va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni ta‘minlashga qaratilgan muhim huquqiy-me‘yoriy hujjatlar qabul qilinib, ijrosi ta‘minlab kelinmoqda.

Mazkur chora-tadbirlar tarkibida imkoniyati cheklanganlarning jamiyatdagi o‘rni hamda mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishdagi ishtiroki va ahamiyatini oshirish, ularning intellektual salohiyati, jismoniy qobiliyati, mehnat samaradorligini ishga solish maqsadida inklyuziv biznesga faol jalb etish amaliyotini takomillashtirish yuqorida qayd etilgan tamoyilni amalga oshirishdagi ustuvor vazifalardan sanaladi [5.].

Jahon sog‘liqni saqlash tashkilotining manbalariga tayanadigan bo‘lsak, yildan yilga dunyo bo‘ylab nogironlikning tarqalishi, aholining qarishi va surunkali sog‘liq muammolari bilan kasallanish ortib bormoqda. Dunyoning 18 va undan katta yoshdagi aholisining taxminan 16 foizi nogironlardir, ushbu ko‘rsatkich rivojlangan mamlakatlarda 12 foizni va kam daromadli mamlakatlarda 18 foizni qayd etgan. Ko‘rib turganingizdek, ushbu mamlakatlar o‘rtasidagi farq sezilarli darajada [6.].

Yevropada esa ushbu ko‘rsatkichlar biroz boshqacha, ya‘ni, 2021-yilda Yevropa Ittifoqiga a‘zo davlatlarda 16 yoshdan oshgan aholisining 25 foizi kundalik faoliyatda turli xil nogironlik tufayli doimiy cheklanishga duch keladi, Yevropa mintaqasida bu boradagi eng past ko‘rsatkich Maltada qayd etilgan bo‘lib, 11 foizni tashkil etgan. Hech qaysimizga sir emaski, ayni yillarda ularni ish bilan ta‘minlanish darajasi ham hamin qadar, ish bilan ta‘minlanganlari ham odatda past malakali, kam maosh oladigan kasblarga to‘planishgan. Ushbu muammolarga, ya‘ni ish bilan ta‘minlanish darajasining va ularning daromadining pastligiga eng ideal yechimlardan biri nogironlarning o‘zini-o‘zi ish bilan ta‘minlashi yoki o‘z biznesini ochishi va boshqarishi mumkinligidir.

Nancy Arnold[8] o‘z tadqiqotlarida bu borada fikrlarini ulasharkan, o‘z-o‘zini ish bilan ta‘minlash nogiron shaxslarning mehnat bozoriga tezroq va yaxshiroq integratsiyalashuviga erishish uchun potensial reabilitatsiya va kasbiy vositasi sifatida bemalol xizmat qila oladi deya ta‘kidlaydi. Shuningdek, bu fikrlar bugun o‘z isbotini topmay qolmayapti, xususan, ko‘zi ojiz

insonlar o'rtasida biznesni rivojlantirish va bu bilan barqaror va inklyuziv o'sishni ta'minlash "Yevropa 2022" strategiyasining muhim komponenti sifatida ko'rilmoqda[9].

Yevropa va AQSHda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu mintaqalarda o'z-o'zini ish bilan ta'minlash darajasi aynan ko'zi ojiz insonlar orasida umumiy nogironligi mavjud shaxslarga qaraganda bir muncha yuqoridir[10]. 2005-2021-yillarda Yevropa hamjamiyatining uy xo'jaligi paneli ma'lumotlaridan foydalangan holda Yevropa Ittifoqiga a'zo 13 mamlakatda o'tkazilgan tadqiqotlar natijasida, nogironlar o'rtasida o'z-o'zini ish bilan ta'minlash ko'rsatkichlari nogironligi bo'lmagan odamlarga qaraganda ham ancha yuqori degan xulosa olingan.

Nogironlar uchun o'z-o'zini ish bilan ta'minlash darajasini ayollar va erkaklar kesimida tahlil qiladigan bo'lsak, Gretsiya, Portugaliya va Irlandiya kabi mamlakatlarda nogironligi bo'lgan erkaklarda o'zini-o'zi ish bilan ta'minlash darajasi ayollarga nisbatan yuqoriroq, Avstriya va Ispaniya kabi mamlakatlarda esa, aksincha, ayollar orasida bu ko'rsatkich yuqoriroq hisoblanadi. Yana bir narsani ta'kidlab o'tish kerakki, yuqorida sanab o'tilgan mamlakatlarda ishsizlik darajasi yuqori emas, va bundan shuni xulosa qilish mumkinki, ushbu mamlakatlarda xususiy biznesni ishga tushirish anchayin qulay va shu tufayli ham nogironligi bor shaxslar, xususan, ko'zi ojiz insonlar ham bu imkoniyatlar orqali turli xil diskriminatsion holatlarni bema'lol chetlab o'ta olmoqda.

Yuqoridagi misollar esa hukumat, nafaqat, ko'zi ojiz yoki nogiron insonlarga, balki, butun aholi o'rtasida biznes yuritishga qulaylik yaratuvchi tizimli chora-tadbirlarni ishlab chiqishi lozimligini ko'rsatadi. Xorijiy mamlakatlar tajribasida bu kabi islohotlarni ko'plab uchratishingiz mumkin.

Xususan, nogironlarning mehnat bozoriga kirishiga imkon berish va rag'batlantirish uchun hukumat tomonidan ko'rsatilgan tashabbuslarga kelsak, Yevropa mintaqasida Smyth va Maynard Campbell 1997-yilda, Greve 2009-yilda, AQSHda Wilhelm va Robinson 2012-yilda, Wittenburgning 2013-yildagi tashabbuslari yaqqol misol bo'la oladi, bundan tashqari, Osiyo mintaqasida ham Huang 2009-yilda ishlab chiqilgan tadbirlar majmui shular jumlasidandir.

Ko'zi ojiz insonlar-mehnat bozori-korxonalar zanjiridagi aloqalarning mustahkam emasligi ularning kasbga o'z vaqtida, to'g'ri va to'liq yo'naltirilishiga e'tiborni pasaytiradi. Natijada ularning jamiyatdagi o'rnini topishdagi muammolarning kuchayib borishi yuzaga keladi. Shunga ko'ra, mamlakatda takomillashib borayotgan qulay biznes muhitiga asosan inklyuziv biznesni rivojlantirishning zarur choralarini ko'rish, bunda ko'zi ojiz insonlar ishtirokidagi korxonalar soni, faoliyatini kengaytirish hamma narsa inson qadri uchun amalga oshirilayotgan O'zbekiston islohotlarida markaziy o'rin egallab bormog'i lozim.

Mazkur islohotlar ko'zi ojiz insonlar ishtirokidagi korxonalar faoliyatida ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlikni oshirishga bevosita qaratilgan bo'lishi lozim.

Shu o'rinda, "samara", "samaradorlik", "iqtisodiy samaradorlik", "ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik" kabi tushunchalarning mohiyati va ular o'rtasidagi farqlarni tushunib olmoq lozim.

Samara ishlab chiqarilayotgan mahsulot (ish, xizmat), foyda va daromad hajmini oshirish, mahsulot tannarxini kamaytirish, sifatsiz mahsulot ishlab chiqarishni kamaytirish yoki umuman, yo'q qilish bilan bog'liq bo'lgan korxonalar faoliyatining ijobiy natijalaridir. Bu yutuqlar natural shaklda ishlab chiqarish samarasini, pul shaklida esa iqtisodiy samarani tavsiflaydi.

Samaradorlik, avvalo, korxonada faoliyatining sifat jihatlarini tavsiflovchi tushunchadir. U “samara” toifasidan kelib chiqadi hamda unga qaraganda murakkab va kompleks tavsifga ega.

Samaradorlik chora sifatida ko‘plab texnik, iqtisodiy, loyiha va xo‘jalik qarorlarini avvaldan belgilab beradi. Korxonada o‘zining xo‘jalik, ilmiy-texnik va investitsion siyosatini belgilashda samaradorlikdan kelib chiqadi.

Iqtisodiy samaradorlik samaradorlikka qaraganda birmuncha tor ma‘noni anglatadi. U qabul qilinayotgan qarorlarning xo‘jalik yuritishda maqsadga muvofiqligini tavsiflaydi hamda barcha hollarda samaraning unga erishish uchun ketgan xarajatlar (ishlab chiqarish resurslari)ga nisbati sifatida aniqlanadi. Xarajatlar qanchalik kam bo‘lsa (mahsulot sifatiga ta‘sir qilmagan holda), samara shunchalik ortadi, demak, iqtisodiy samaradorlik ham ortadi.

Ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik ishlab chiqarish samaradorligining mehnat sharoitlarini, uning ijodkorlik mazmunini boyitish, aqliy va jismoniy mehnat o‘rtasidagi farqni yo‘qotishni inobatga olgan holda tavsiflaydi. Ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik bir vaqtning o‘zida, ishlab chiqarish samaradorligini kuchaytirish, korxonaning muvaffaqiyatli faoliyat yuritishi, shaxsning har tomonlama rivojlanishi va uning barcha qobiliyatlaridan foydalanishning sabab va natijasi hisoblanadi. Bevosita ijtimoiy samara, xodimlarning bilim va malakasi, tajriba va madaniyatining o‘sishi, aholi sog‘lig‘ining yaxshilanishi va umr ko‘rishining uzayishida aks ettiriladi[11].

Iqtisodiy adabiyotlarda “ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik” tushunchasi mazmuniga bir xil mazmunda berilgan ta‘riflar mavjud emas. Sababi, ushbu kategoriya keng va murakkab ma‘noga ega tushunchani o‘zida mujassam etadi. Zero, mazkur atamaga turli jihatdan yondashish mumkinligi va turli sohalarga xos ekanligi ham shunday tafovutlar hosil bo‘lishiga turtki bo‘lgan.

Biz mazkur atama mazmunini o‘rgangan va unga berilgan ta‘riflarni talqin qilgan holda quyidagicha mazmunda ta‘rif berilishini maqsadga muvofiq, deb hisoblaymiz: ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik – korxonada darajasida ishlab chiqarishni tashkil etish maqsadida cheklangan resurslar va ishlab chiqarish vositalaridan samarali foydalangan holda yuqori daromad olish va iqtisodiy rivojlanishga erishish, ishchi-xodimlar uchun qulay muhit va shartlarda mehnat qilish imkoniyatini taqdim etgan holda ularning ish qobiliyatini tiklash va oshirib borish, hordiq chiqarish, sog‘ligini saqlash, ta‘lim olish, bilim, malaka va qobiliyatlarini o‘stirish, ijtimoiy farovonligini ta‘minlashni nazarda tutsa, makrodarajada mamlakatning YAIM, eksport, valyuta tushumi, Davlat byudjetiga majburiy va soliq to‘lovlari hajmini oshirishga, shuningdek, jamiyatning korxonada ishlab chiqargan mahsulotlarga bo‘lgan ehtiyojlarini ta‘minlash, bandlikni, umr ko‘rish davrini, iste‘mol sarfida tejamkorlikni oshirish kabilarni tavsiflaydi.

Qaysi sohada bo‘lmasin ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik amalga oshirilgan faoliyatda ijtimoiylik, tejamkorlik, natijaviylikka olib kelishi lozim.

Samaradorlik va sifatli mehnat tufayli korxonada, birinchidan, o‘zining iqtisodiy barqarorligi va bozordagi raqobatchilikka bardosh berishini ta‘minlaydi, ikkinchidan, o‘z imijini yaxshilaydi va hamkorlar bilan aloqalarini mustahkamlaydi, uchinchidan, xodimlarning iqtisodiy va ijtimoiy ahvolini yaxshilaydi. Demak, ishlab chiqarish samaradorligini oshirish yo‘llarini qidirish, xarajat va natijalarni to‘g‘ri solishtirish, mulkchilik shakli, qaysi tarmoqqa tegishliligi, hududiy joylashishi va faoliyat turidan qat‘iy nazar, har bir korxonada uchun muhim vazifa hisoblanadi.

Shuningdek, o'rganishlar iqtisodiy adabiyotlarda ijtimoiy va iqtisodiy samaradorlik tushunchalari bo'yicha yagona yondashuv mavjud emasligini, samaradorlikni hisoblashda bir necha o'nlab bevosita va bilvosita komponentlar ishtirok etishi lozimligini va ularning ulushlarini hisoblab chiqish ancha murakkabligini, shunga ko'ra, samaradorlikni baholashda umumiy yondashuv, birinchidan, ushbu jarayonning iqtisodiy va ijtimoiy jihatlarini har tomonlama o'rganishni, ikkinchidan, ularning jami ta'sirini tadqiq etishni taqozo etishini ko'rsatadi.

Ko'zi ojiz insonlar ishtirokidagi sanoat korxonalarini faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini oshirishda ularning xususiyatlariga asosan davlat tomonidan zarur qo'llab-quvvatlash amalga oshirilishi maqsadga muvofiq. Ammo, nogiron tadbirkorlarni qo'llab-quvvatlashga qaratilgan hukumat islohotlarida doimiy kuzatiladigan uchta muammo mavjud. Umuman, muammo emas, bu yerda muhim e'tibor qaratilishi kerak bo'lgan tomonlar desa ham bo'ladi, afsuski, ayni paytgacha islohotlar davomida bu kamchiliklarning doimiy qaytarilishi muammo darajasiga ham aylanib ulgurdi.

Ulardan birinchisi. Hukumat, odatda, odamlarni tadbirkorlikka qo'llab-quvvatlashga yoki tashkil etilgan korxonalarini qo'llab-quvvatlashga intilgan bo'lsa-da, yakunda tadbirkorlik ko'rsatkichlarini emas, balki, umuman, mehnat bozorida ishtirok etish darajasini va tovar va xizmatlar bozoridagi o'rnini oshirishga harakat qiladi va pirovardida qisqa muddatdagi ijobiy o'zgarish bilan cheklanadi. Shuning uchun ko'rib chiqilayotgan manbalarning aksariyati tadbirkorlikni rag'batlantirishdan ko'ra, mehnat bozorida ishtirok etishni yaxshilashning kengroq tushunchasini anglatib qolaveradi.

Ikkinchidan, bir qator tashabbuslar ba'zi tadbirlar bilan qisman nogironlarni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, birinchi keltirib o'tgan sababimiz tufayli ular o'z e'tiborini bozordagi ko'rsatkichlarga qaratadi va har doim ham dasturlarda nogironlar ishtirok etganmi yoki qancha nogiron shaxs qatnashganligi va ulardan qanchasi o'z biznesini to'g'ri yo'lga qo'ygani haqidagi individual ishtirokchilar haqidagi ma'lumotlar hisobot materiallarga kiritilmaydi.

Uchinchidan, har doim ham ushbu hukumat dasturlarning natijalarini o'rganish to'g'ri ko'rib chiqilmaydi, hisobot yakunidagi umumiy ko'rsatkichlar keyingi bu kabi dasturlarning ahamiyatini to'liq ochib berolmaydi. Muxtasar qilib aytganda, dasturlarning muvaffaqiyatli ishlashini to'g'ri baholash uchun har doim ham yetarli ma'lumotlar mavjud emas.

Nogironlar, jumladan, ko'zi ojiz insonlarga hukumat tomonidan qulay biznes sharoitini yaratish ularning daromadini oshirish va bandligini ta'minlashning birinchi yo'li bo'lsa, keyingi o'rinlarda ularni o'z layoqatiga qarab bo'sh ish o'rinlariga yo'naltiruvchi davlat dasturlari ham ishlab chiqilishi lozim.

Bugun mamlakatimizda ham boshqa ko'plab mamlakatlar singari malakali va salohiyatli kadrlarga talab kundan kun oshib bormoqda. Respublika miqyosida bunga yechim topish uchun, bir muncha tizimli islohotlar amalga oshirilishiga qaramasdan, bu muammolar haligacha o'z dolzarbligini yo'qotgani yo'q. Ushbu kadrlar muammosining asosiy sababi ta'limning amaliyotga kam bog'liqligi bo'lsa, keyingi o'rinlarda mavjud kadrlarni saralashdagi muammolar turibdi. Achinarli tomoni shundaki, iqtisodiyotimizning ko'plab sohalarida hali-hanuz zamonaviy HR qoidalari mavjud emas, mavjudlarida ham ushbu qoidalarga to'liq amal qilinmayapti. Oddiy misol, kadrlarni boshqarish bo'yicha menejrlarning ko'pchiligi ko'zi ojiz yoki ko'rish qobiliyati past darajada bo'lgan insonlarning yashirin qobiliyatlarini anglay olishmaydi.

Oddiy mehnat yoshidagi odamlar orasida koʻrlik va koʻrish qobiliyatining pasayishining tarqalishi taxminan 1,1 %ni tashkil qiladi. Koʻrish yoki koʻrish qobiliyati zaif boʻlganlar kam tarqalishidan tashqari, umumiy aholiga qaraganda, ishchi kuchi – hukumat statistikasiga koʻra soʻnggi 22 yilda, ish bilan band boʻlganlari atigi 32,3 %ni tashkil etgan[13]. Koʻzi ojizlar yoki koʻrish qobiliyati sezilarli darajada buzilgan odamlarning kam foizi ish bilan band, bu shuni anglatadiki, koʻzi ojiz insonlar odatda samarali xodim boʻlisha olmaydi yoki ular ishga kirishda turli xil toʻsiqlarga uchraydi. Bu asosan koʻzi ojiz insonlarning ish qidirish mobaynida ularga nisbatan qilinadigan salbiy munosabatlar sababli yuzaga keladigan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bunday salbiy munosabatlar, hech boʻlmaganda qisman, menejerlarni ishga qabul qilish, hamda bu aholi haqidagi maʼlumotlarning yetishmasligi bilan bogʻliq holda boʻladi.

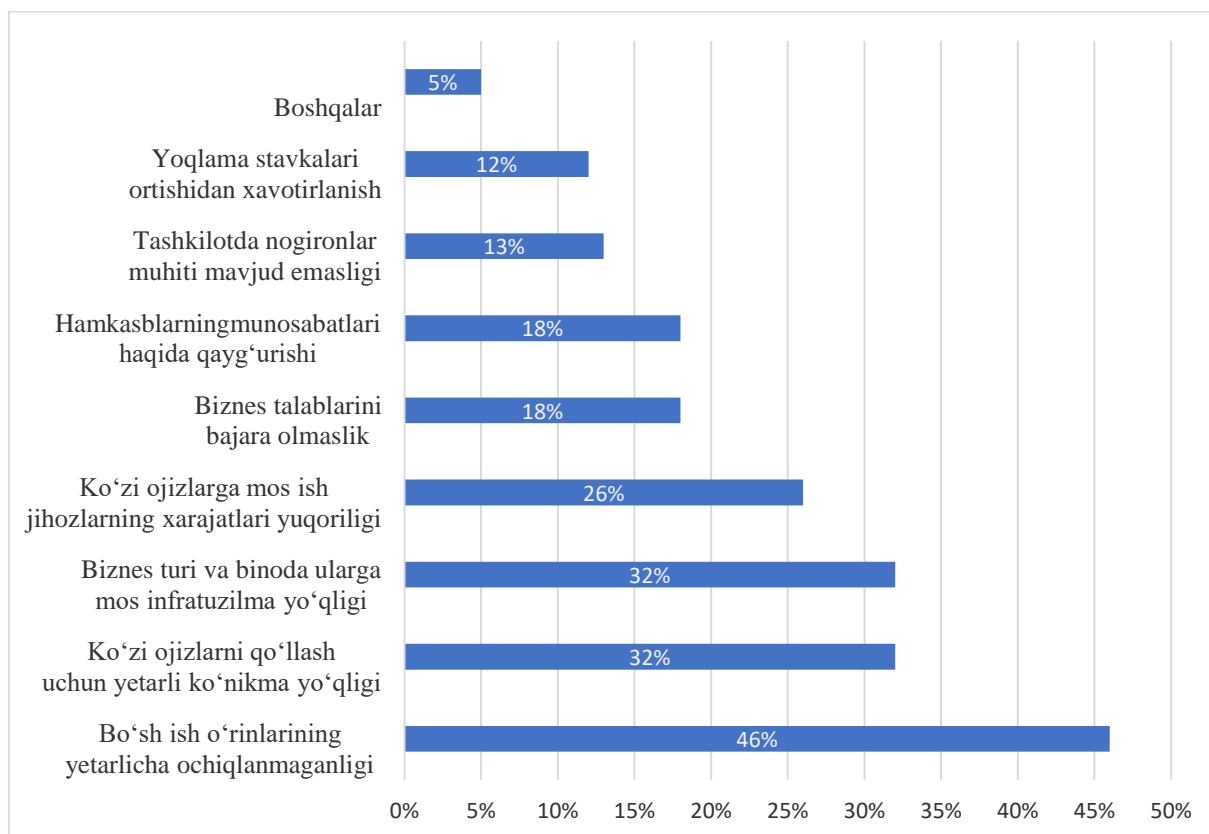
Aslida bugun koʻplab mashhur kompaniyalar ishchi kuchi orasida diversifikatsiyani allaqachon yoʻlga qoʻyib boʻlishgan. Buning ham oʻziga yarasha sabablari bor, albatta (1-rasm).

1-rasm. Ishchi kuchi orasida diversifikatsiya jarayonining sabablari[14]

Birma-bir sanaydigan boʻlsak, birinchidan, koʻzi ojiz va boshqa nuqsonga ega insonlar sogʻlom insonlarga qaraganda nisbatan kuchli intelligensiyaga ega boʻlishadi va ular orasida oliy maʼlumotli kadrlar hissasi ham nisbatan koʻproq. Ikkinchidan, ular muammolarni hal etuvchi va ijodiy fikrlashga koʻproq moyil boʻladilar, chunki, ular vizual dunyoda oʻz nogironliklarini yengish uchun muammolarni hal qilish koʻnikmalari va ijodidan foydalanishlari kerak boʻladi va ular bu yoʻlni, majburan boʻlsa-da, bosib oʻtishgan. Bu qobiliyat esa koʻpchilik korxonalar hozirgi kunda qidirayotgan asosiy koʻnikmalardan biri hisoblanadi. Uchinchidan, koʻzi ojiz boʻlgan shaxslar, boshqa ishchilarga qaraganda, oʻz ishlarini tashlab ketish darajasi past. Agar kompaniya yuqori daromad olishni istasa, koʻzi ojiz xodimlarni yollash sizning ishchi kuchingizning barqarorligiga yordam berishi mumkin.

Ammo, shunga qaramay koʻzi ojiz insonlar ish topish va oʻz ishida muqim qolish va barqaror ishlashda koʻplab turli toʻsiqlarga uchramoqda. Fikrimizni aniq dalillar orqali ifodalasak, 2021-yilda Jahon koʻzi ojizlar ittifoqi tomonidan koʻzi ojiz insonlar, qisman koʻruvchilar va ularga ish beruvchi tadbirkorlar oʻrtasida soʻrovnoma oʻtkazildi (2-rasm).

2-rasm. Jahon ko'zi ojizlar ittifoqi tomonidan ko'zi ojiz insonlar, qisman ko'ruvchilar va ularga ish beruvchi tadbirkorlar o'rtasida olib borilgan so'rovnoma natijalari (2021-yil)[15]

Ushbu so'rovnomaning savollari ko'zi ojizlarga ish berishda va ularning o'zlari mustaqil ishga yollanishidagi muammolarni qamrab olgan edi. So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik tomonidan eng ko'p muammo sifatida ko'rilgan to'siq bu ish beruvchilarning maxsus ko'zi ojiz insonlar uchun ish o'rinlarini e'lon qilmasligi va ishga joylashishdagi arizalarni jo'natishdagi muammolar ekan.

So'rovnomada butun dunyo bo'ylab Ittifoqning 13 mln. a'zosi ishtirok etgan bo'lsa, ulardan 46 %i bo'sh ish o'rinlarining yetarlicha ochiq qilmaganligini asosiy muammo sifatida ko'rishgan. Keyingi eng katta to'siq sifatida esa yuqorida aytib o'tganimizdek, ish beruvchilarda ko'zi ojizlarni qo'llab-quvvatlash uchun yetarli darajada ko'nikmaning yo'qligi ko'rsatilgan, shu bilan birgalikda ish binolarida ko'zi ojiz insonlarga qulay infratuzilmaning yo'qligi ham bir xil 32% insonlar tomonidan ta'kidlangan. Tadbirkorlarning ko'zi ojiz insonlarni ishga yollashidagi eng katta to'siq esa ko'zi ojiz insonlarga moslashtirilgan jihozlarga qilinadigan xarajatlarning yuqoriligi (26%) va shu boisdan biznes talablarini bajara olmasligi bilan izohlashgan (18%).

Ko'zi ojizlar ishtirokidagi sanoat korxonalarini faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini baholashni amalga oshirish muhim masala hisoblanadi. Zero, mazkur turdagi korxonalar samaradorligining boshqa ishchi-xodimlar bandligidagi korxonalar samaradorligidan ortda qolmasligini baholash va ta'minlash dolzarb ahamiyat kasb etadi. Shunga ko'ra, sanoat ishlab chiqarishida ko'zi ojizlar ishtirokidagi korxonalar moliya-xo'jalik faoliyatining iqtisodiy samaradorligini baholashda, avvalo, uning foydaliligi (rentabelligi) ko'rsatkichni aniqlash muhim sanaladi. Mazkur jarayonda korxonalar faoliyatini tashkil etish va foydaga erishish bosqichlari tizim asosida amalga oshirilishi ishlab chiqildi.

Sof foydaning jami korxonaga kapitali (aktiv)ga nisbati uning rentabelligi (foydaliligi) darajasini aniqlashga imkon beradi:

$$\mathbf{Ra = SF / Ak,} \quad \mathbf{(1)}$$

bu yerda: Ra – aktivlar (asosiy va aylanma kapital) rentabelligi; SF – korxonaning sof foydasi, pul ko‘rinishida; Ak – avanslangan kapital, pul ko‘rinishida.

Shuningdek, ko‘zi o‘jizlar ishtirokidagi jami xodimlar mehnatidan foydalanish samaradorligini aniqlash (mehnat unumdorligi (Mu) va mehnat sig‘imi (Ms)) korxonaning ijtimoiy samaradorligini hisoblashga xizmat qiladi. Mehnat unumdorligi ko‘rsatkichi quyidagicha hisoblanadi:

$$\mathbf{Mu = Mq / Is,} \quad \mathbf{(2)}$$

bu yerda: Mu – mehnat unumdorligi; Mq – ishlab chiqarilgan jami mahsulot hajmi, qiymat ko‘rinishida; Is – ishlovchilar soni (mehnat salohiyati).

Mahsulotning mehnat sig‘imi mehnat unumdorligiga teskari kattalik bo‘lib, sarflangan mehnat miqdorining ishlab chiqarilgan mahsulot hajmiga nisbati sifatida aniqlanadi. U quyidagicha tartibda aniqlanadi:

$$\mathbf{Ms = Is / Mq,} \quad \mathbf{(3)}$$

bu yerda: Ms – mehnat sig‘imi.

O‘z navbatida, korxonada mehnat predmet (qurol)laridan foydalanmasdan natija, samaraga erishib bo‘lmaydi. Shu sababli mehnat qurollari (asosiy vositalar yoki fondlar)dan foydalanish samaradorligini aniqlashda mahsulotning fond sig‘imi va fond qaytimi ko‘rsatkichlaridan foydalaniladi. Mazkur hisoblashda fond qaytimi korxonaga asosiy vositalarining bir birligiga to‘g‘ri keluvchi ishlab chiqarilgan mahsulotni anglatganda, fond sig‘imi esa fond qaytimiga teskari kattalik bo‘lib, yangi asosiy vositalarni tashkil qilish uchun zarur bo‘lgan kapital qo‘yilmalarni aniqlash vazifasini bajaradi. Fond qaytimi (Fq) quyidagicha aniqlanadi:

$$\mathbf{Fq = Mq / Av,} \quad \mathbf{(4)}$$

bu yerda: Av – asosiy ishlab chiqarish vositalari (fondlari) qiymati.

Fond sig‘imi (Fs) quyidagicha hisoblanadi:

$$\mathbf{Fs = Av / Mq,} \quad \mathbf{(5)}$$

Korxonaga faoliyatida fond qaytimi qanchalik yuqori va fond sig‘imi qanchalik past bo‘lsa, ishlab chiqarish va mehnat qurollaridan foydalanish samaradorligi shunchalik yuqori bo‘ladi va aksincha. Shu sababli mashina va uskunalardan samarali foydalanish, ishlab chiqarish texnologiyalarini takomillashtirib borish, ishchi-xodimlar malakasini oshirish, fond qaytimini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.

Shuningdek, mehnat predmetlaridan foydalanish samaradorligi mahsulotlarning material sig‘imi yordamida sarflangan xom ashyo, material, yoqilg‘i, energiya va mehnat qurollarining umumiy qiymatining ishlab chiqarilgan mahsulot hajmiga nisbati bilan aniqlanadi:

$$Mmc = Mx / Mq, \quad (6)$$

bu yerda: Mmc – mahsulotlarning material sig‘imi; Mx – mahsulot ishlab chiqarish uchun ketgan moddiy xarajatlarning umumiy miqdori, pul ko‘rinishida; Q – ishlab chiqarilgan mahsulot hajmi, qiymat ko‘rinishida.

Mahsulotning material sig‘imi qanchalik past bo‘lsa, ishlab chiqarish samaradorligi shunchalik yuqori bo‘ladi.

Tadqiqotlar natijasida ko‘zi ojiz insonlar ishtirokidagi sanoat korxonalar faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini aniqlashda asosiy fondlar, moddiy resurslar va mehnat sarfi unumdorligi eng muhim ko‘rsatkichlar ekanligidan kelib chiqib, ularning tasnifi ishlab chiqildi:

1-jadval

Ko‘zi ojiz insonlar ishtirokidagi sanoat korxonalar faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini aniqlash ko‘rsatkichlari tasnifi[16]

Xarajatlar	Ishlab chiqarish hajmi (birlikda)	Daromad (so‘mda)	Foyda (so‘mda)	Qo‘shilgan qiymat (so‘mda)
1. Jami sarflar (so‘m)	Jami unumdorlik	Jami omillar unumdorligi	Rentabellik (foydali jami unumdorlik)	Qo‘shimcha qiymat unumdorligi
jumladan:				
2. Mehnat sarflari (kishi)	Mehnat unumdorligi	Mehnat unumdorligi	Foydali mehnat unumdorligi	Ishchilar tarkibiga bog‘liq bo‘lgan unumdorlik
3. Mehnat sarflari (so‘mda)	Mehnat unumdorligi	Mehnat unumdorligi	Foydali mehnat unumdorligi	Ishchi kuchiga bog‘liq bo‘lgan unumdorlik
4. Mehnat sarflari (soatda)	Mehnat unumdorligi	Mehnat unumdorligi	Foydali mehnat unumdorligi	Ish vaqtiga bog‘liq bo‘lgan unumdorlik
5. Asosiy fondlar sarfi (so‘mda)	Fond qaytimi	Fond qaytimi	Asosiy fondlarning foydali unumdorligi	Asosiy kapital unumdorligi
6. Material sarflar (birlik)	Material qaytimi	Material qaytimi	-	Aylanma aktivlar unumdorligi
7. Material sarflar (so‘mda)	Material qaytimi	Material qaytimi	-	Aylanma aktivlar unumdorligi

Keltirilgan va tahlili qilingan ko‘rsatkichlar ko‘zi ojiz insonlar ishtirokidagi sanoat korxonalar faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar. Mazkur maqolada ko‘zi ojizlar ishtirokidagi sanoat korxonalari faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini aniqlash masalalari keng ko‘lamda tahlil qilindi.

O'zbekiston Respublikasi tomonidan amalga oshirilayotgan izchil islohotlar, inklyuziv biznesni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar, imkoniyati cheklangan shaxslarning jamiyatdagi faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan siyosatlar iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

1. Tadqiqotlar asosida sanoat korxonalarining faoliyati xususiyatlariga ko'ra tasnifi ishlab chiqildi.

2. Ko'zi ojiz insonlarning ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish sohasidagi ishtirokini ta'minlashning zarurligi va ahamiyati asoslab berildi.

3. Inklyuziv iqtisodiyotni va inklyuziv biznes modelini rivojlantirishning ahamiyati, yondashuvlari va samarali tadqiqotlar asosida yoritildi va asoslab berildi.

4. Tadqiqotlar asosida "samara", "samaradorlik", "iqtisodiy samaradorlik", "ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik" tushunchalarning tushunchalarining iqtisodiy mazmuni tadqiq etildi, ular o'rtasidagi farq yoritildi va "ijtimoiy-iqtisodiy samaradorlik" tushunchasi mazmuniga muallif ta'rifi ishlab chiqildi.

7. Ko'zi ojizlar ishtirokidagi sanoat korxonalari faoliyatining ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligini aniqlash usullari tadqiq etilib, baholash ko'rsatkichlari hamda ularning tasnifi ishlab chiqildi.

8. Ko'zi ojizlar ishtirokidagi sanoat korxonalari faoliyati rivojlanishining xorijiy tajribalari tahlil etilib, ulardagi erishilgan yutuqlar va ko'zi ojiz insonlarning ijtimoiy-iqtisodiy faolligini ta'minlash tizimlari o'rganildi hamda yoritib berildi.

Ushbu yondashuvlar, ayniqsa, ko'zi ojizlar kabi guruhlarning mehnat bozori va sanoat korxonalaridagi o'rni va salohiyatini to'liq ochib berishga yordam beradi.

Adabiyotlar/Literatura/References:

1. Bell, E.C. (2020). Competitive employment for consumers who are legally blind: A 10-year retrospective study. *Journal of Rehabilitation Research & Development*, 47(2), 109-116.; Bates-Harris, C. (2017). Segregated and exploited: The failure of the disability service system to provide quality work. *Journal of Vocational Rehabilitation*, 36(1), 39-64.; Klaus Rohrschneider 2016, Blindness in Germany - comparison between retrospective data and predictions for the future. *Der Ophthalmologe* 109(4):369-76.; Shiri Azenkot, Kyle Rector, Richard Ladner, and Jacob Wobbrock. 2012. PassChords: Secure Multi-touch Authentication for Blind People. In *Proceedings of the 14th International ACM SIGACCESS Conference on Computers and Accessibility (ASSETS '12)*, 159-166.; Brown, T. A., & Moore, M. T. (2012) Confirmatory factor analysis. In R. H. Hoyle (Ed.), *Handbook of structural equation modeling*. New York: Guilford Press. Pp. 361-379.
2. Федосеева В.А. Экономика организации (предприятия): учебное пособие. – Пермь: Перм. гос. нац. исслед. ун-т, 2018. – 170 с.; Новицкий Н.И., Горностай Л.Ч., Горюшкин А.А. Организация, планирование и управление производством. Учебное пособие. – М.: КНОРУС, 2010. – 320 с.; Бегентаев М.М. Экономика промышленности. Учебное пособие. – Павлодар: Кереку, 2008 – 137 с.; Календарева С.Г. Организация производства на промышленном предприятии. Учебное пособие. – Т.: Издательство Литературного фонда Союза писателей Узбекистана, 2004. – 144 с.; Смирных С.Н. Социально-экономическая эффективность деятельности предприятий государственного сектора экономики. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Екатеринбург: ГОУ ВПО Уральский государственный экономический университет, 2007. – 22 с.; Андреева Е.И., Горшкова И.Д., Ковалевская А.С. Рекомендации по оценке социально-экономической эффективности социальных программ. – М.: Проспект, 2014 – 72 с.;

- Рождественская Н.В., Богуславская С.Б., Боброва О.С. Оценка эффективности проектов некоммерческих организаций, социального предпринимательства и гражданских инициатив. – СПб.: Издательство Политехнического университета, 2016. – 168 с.;
3. Mustafakulov Sh.I., Isayev Q. Inklyuziv iqtisodiyot: zarurat, tendensiya va istiqbol. // “Xalq so‘zi” gazetasi, 2022 yil 22 dekabr, №260 (8322). – 5-bet.; Xotamov I., Mustafakulov Sh., Isakov M., Abduvaliyev A. Korxonalar iqtisodiyoti va innovatsiyalarni boshqarish. O‘quv qo‘llanma. – T.:Iqtisodiyot, 2019. – 483 -b; Jiyanov U. Turizm da samaradorlik mezonlari va ijtimoiy-iqtisodiy ko‘rsatkichlari. //Jurnal “Society and innovations”, Special Issue – 01 (2022) / ISSN 2181-1415. – 258-267 b.; Mustafakulov Sh.I., Raximberdiyev O.F., Egamberdiyeva M.Sh. Iqtisodiy atamalarning izohli lug‘ati. – T.:Innovation rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2019. – 489 b.; Ulashev I.O., Atamuradov Sh.A. Korxonalar iqtisodiyoti va menejmenti. O‘quv qo‘llanma. – T.: Tafakkur Bo‘stoni, 2013. – 232 b.; Muratov R.S., Djalalova I.A., Oripov S.Sh. Korxonalar iqtisodiyoti. Darslik. – T.: Fan va texnologiyalar, 2014. – 424 b.; Xolmatov N.B., Imomova N.A. Makro va mikro iqtisodiyot. O‘quv qo‘llanma. – T.:Tafakkur avlodi, 2020. – 268 b.
 4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning “Global Janub ovozi” onlayn-sammitidagi nutqi. // <https://uza.uz/uz/posts/ozbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyoevning-global-janub-ovozi-onlayn-sammitidagi-nutqi-444442>
 5. Isayev Q. Har inson – bebaho kapital. // “Xalq so‘zi” gazetasi, 2023 yil 18 fevral, №34 (8377). – 4-bet.
 6. <https://www.oecd.org/cfe/leed/background-report-people-disabilities.pdf>
 7. Meager, N. and Hurstfield, J. (2005) „Legislating for equality: evaluating the Disability Discrimination Act 1995“, in Roulstone A and Barnes C, Working Futures? Disabled people, policy and social inclusion, Bristol: the Policy Press
 8. “Carleton” universiteti professori, “Nogironlar o‘zini-o‘zi band qilishi” borasida tadqiqotlar muallifi
 9. http://ec.europa.eu/europe2022/index_en.htm
 10. Schur 1997; Blanck va boshq. 2000; Boylan and Burchardt 2002; Meager and Higgins 2011
 11. Xotamov I., Mustafakulov Sh., Isakov M., Abduvaliyev A. Korxonalar iqtisodiyoti va innovatsiyalarni boshqarish. O‘quv qo‘llanma. – T.:Iqtisodiyot, 2019. – B. 163-165 b.
 12. Xotamov I., Mustafakulov Sh., Isakov M., Abduvaliyev A. Korxonalar iqtisodiyoti va innovatsiyalarni boshqarish. O‘quv qo‘llanma. – T.: Iqtisodiyot, 2019. – B. 163-165 b.
 13. Peter Ackland, Serge Resnikoff, and Rupert Bourne “World blindness and visual impairment: despite many successes, the problem is growing” PMID: PMC5820628, PMID: 29483748
 14. Muallif ishlanmasi
 15. Jahon ko‘zi ojizlar ittifoqi rasmiy sayti: <https://worldblindunion.org/fr-resources-useful/>
 16. Muallif ishlanmasi

SCIENCEPROBLEMS.UZ

IJTIMOYIY-GUMANITAR FANLARNING DOLZARB MUAMMOLARI

№ S/2 (5) – 2025

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО- ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

“Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari” elektron jurnali 2020-yil 6-avgust kuni 1368-sonli guvohnoma bilan davlat ro‘yxatiga olingan.

Muassis: “SCIENCEPROBLEMS TEAM”
mas’uliyati cheklangan jamiyati

Tahririyat manzili:

100070. Toshkent shahri, Yakkasaroy tumani, Kichik Beshyog‘och ko‘chasi, 70/10-uy. Elektron manzil:

scienceproblems.uz@gmail.com

Bog‘lanish uchun telefon:

(99) 602-09-84 (telegram).